

SZEMLE

Lucie Storchová, *Bohemian School Humanism and its Editorial Practices (ca. 1550–1610)*, Turnhout, Brepols, 2014 (Europa Humanistica, 16. Bohemia and Moravia, II). 369 p.

Ha nem arra koncentrálunk, hogy ki mindenki van ellenünk, hanem következetesen és tartalommal teli módon mutatjuk meg, hogy kik vagyunk – következetesen abból kiindulva, hogy kik voltunk –, akkor vélhetően kevesebben idegenkednek majd tőlünk, még akkor is, ha éppen kevésbé érdeklőket, hogy mi a mondandónk. A közép-európaisághoz alapvetően tartozik hozzá a svejki nevetés. (Ahogy persze már Tolsztoj is ábrázolta ezt – kár lenne 21. századi hatalmi érdekekből elfeledni.) Talán ezt a hagyományt kulturális génjeikben hordozva tudnak a cseh és morva humanizmus kutatói olyan hatékonyak lenni, hogy csak abban a nemzetközi vállalkozásban, amelybe tizenöt évvel a magyarok után kapcsolódtak be, mára négy kötettel büszkélkedhetnek (a magyar három kötettel szemben). Lehet, hogy az ő nem nemzeti kormányuk felelősségteljesebb a nemzeti hagyományok tartalmas ápolásában, mint a mi nemzeti kormányunk? Ne maradjon megnevezés nélkül az említett, Strochová művén kívül három kötet:

Kamil Boldan, Bořek Neškudla, Petr Voit, *The Reception of Antiquity in Bohemian Book Culture from the Beginning of Printing until 1547*, Turnhout, Brepols, 2014 (Europa Humanistica, 12. Bohemia and Moravia, I.). 489 p.

Marta Vaculínová, Lucie Storchová, Marcela Slavíková, Bořek Neškudla, Ondřej Podavka, Magda Králová, *Bohemian Editors and Translators at the Turn of the 16th Century*, Turnhout, Brepols, 2021 (Europa Humanistica, 22. Bohemia and Moravia, III.). 489 p.

Robert Dittman, Jiří Just, *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*, Turnhout, Brepols, 2016 (Europa Humanistica, 18. Répertoires et inventaires, I.). 329 p.

De térjünk rá Storchovának a cseh és morva iskolai humanizmusról írott művére.

Egy filológiai alaplú sok szempontból lehet fontos. Kezdjük a legkevésbé fontos szemponttal, a politikaival. Ugyanis – tetszik, nem tetszik – munkánk bármilyen felbukkanásának bármilyen részlete egyben politikai kérdés is. Az Európai Unió mostani politikai vezetői által sem tagadott, sőt – bizonyos tekintetben álságosan, farizeus módon – hangoztatott „európai érték”-ek közé sorolt, egyébként ténylegesen valódi érték Európa kulturális sokféleségének a megőrzése. Hogyan őrizzük meg, ha nem akarjuk, vagy nem tudjuk megismerni? Úgy, ha nem azokat kérdezzük az egyes kulturális jelenségekről, azok összefüggéseiről, akik ténylegesen azokat ismerik? – ennyit a politikai aspektusról. Történelmünkben nem csupán a 20. század az ismeretlen időszak, sohasem folyt szabad, nyílt, érdemi párbeszéd kora újkori történelmünk, napjaink életét meghatározó kérdéseiről sem. Olyan párbeszéd különösen nem, amikor a közép-európai népek értelmiségije egymással, vagy közösen nyugati kollégáikkal folytattak volna.

DOI 10.17167/mksz.2023.1.117-121

Sokkal fontosabbak azonban a filológiai, az irodalomtörténeti, illetve a historiográfiai szempontok. Hosszan követhetnénk a nemzetközi komparatiztika paradigmaváltásainak történetét az első összehasonlító irodalomtudományi lapoktól – a Meltz Hugó által Kolozsvárt 1877-ben indított (11 nyelvet célzó) *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapoktól*, illetve az 1887-től ezt követő marburgi Max Koch szerkesztette *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*től, – a 2004-ben indult *Comparative Critical Studies*ig. Minden ilyen törekvésnek és vállalkozásnak az alapja ugyanakkor az aprólékos filológiai munka, annak az anyagnak a megteremtése, amely valódi összehasonlításra alkalmas. Nem a pozitivisták kutatási korszak életre keltése szükséges, hanem az internet nyújtotta kutatási lehetőségek kihasználása mentén a tematikus anyaggyűjtés, a 19. században elképzelhetetlen teljességre törekvés egy-egy szűkebb kutatási területen. Emellett nagyon fontos a többnyelvűség fenntartása, hiszen a nyelvi globalizmus – az angol esetében nyelvi imperializmus – rombolja a kulturális sokféleség megőrzésének alapjait.

Amikor Jean-François Maillard, a párizsi Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, Section Humanisme vezetője az 1990-es évek elején elindította az Europa Humanistica-programot, nem gondolhatta, hogy három évtized alatt mennyit változnak a kutatás technikai feltételei. Az általa elindított könyvsorozat, amelynek darabjait a Brepols kiadó adja ki, ha nem is nagy dinamizmussal, de azóta is megjelenik. Sajnos az időközben tervezett, a szövegek és kommentárok európai szintű adatbázisa nem nyert támogatást. Talán egyszer. Addig is fontos, hogy az egyes kutatócsoportok eredményei tematikus kötetekben mutassák meg egy-egy kulturális csoport humanizmusának eredményeit, egységes szempontok szerint, vagyis – egy hosszabb kutatási periódus végén – összehasonlíthatóan.

Mire alkalmas elsődlegesen ez a kutatás, így Lucie Storchová könyve is? Az európai szellemi áramlatok mozgásának történetét mutatja be. Azt a folyamatot, hogy hogyan jutottak el az egyes szellemi áramlatok szövegei egy-egy történelmi régióba, egyes társadalmi rétegekhez, egyes vallási vagy éppen szakmai csoporthoz. A program – Europa Humanistica – célja minden olyan személy (humanista) számbavétele, aki 1600 előtt született és 1500 előtt keletkezett szöveg továbbhagyományozásában ('transmissio') részt vett. Lefordította, sajtó alá rendezte, tartalmilag hű kivonatokban közölte, kommentálta. A program során kiadásra kerülnek az egyes szövegkiadások 'paratextus'-ai, jegyzetekkel, vagyis megjelenik a könyv kiadástörténete, a kiadás és a kiadó patrónusai, szakmai kapcsolatai. A humanisták rövid életrajzából megismerhetjük teljes munkásságukat, részletezve a szövegek 'transmissió'-jában betöltött szerepüket, és az utóbbi tevékenységre vonatkozó teljes, kritikai szakirodalmi bibliográfiát. A 'paratextus'-ok kiadásánál a szövegek világnyelvű (francia, német, angol) összefoglalóját is közlik a szerzők, Lucie Storchová esetében ez a nyelv az angol.

Az Europa Humanistica-program egyik fő jellegzetessége még, hogy az előzőekben jelzett alapvető szabályoktól kulturális közösségenként el lehet térni az adott nép művelődéstörténeti korszakhatárainak megfelelően. A Cseh és a Morva Királyság esetében a fehérhegyi csata (1620) például fontosabb korszakhatár művelődéstörténeti értelemben is, minthogy az egységesség kedvéért ragaszkodnánk a 1600-as „kerek” évszámhoz.

A közép-európai humanizmus egyik jellegzetessége, hogy az iskolai humanizmus jelenti a filológiai tevékenység jelentős részét. Más okai vannak ennek a Lengyel vagy a Magyar Királyság esetében, mint ahogy a cseh és morva példa is más okokat mutat. A helyi felsőoktatási intézmények hiánya vagy kis száma – így a 'peregrinatio academica' jelentőségének megnövekedése – például a filológiai munka sokféleségét, többféle iskolához tartozást eredményezett, emellett kevés az igazán európai szintű szövegfilológiai csúcsteljesítmény. A krakkói és prágai egyetemek alapvetően nagyobb esélyt adtak a cseh és a lengyel értelmiségieknek, mint a külföldi egyetemek a magyarországiaknak (és nem csupán a hazai iskoláztatás anyagi könnyebbségére gondolok). Fontos elhatározás volt tehát, hogy a cseh és a morva humanizmus esetében ezt a jelenséget – az iskolai humanizmust – külön kötet mutassa be. Önmagában ennek a tematikus egységnek a kialakítása és bemutatása is kiemelhető erőre Lucie Storchová munkájának.

Storchová könyvének már a szerkezete is nagy tudású, a forrásanyag ismeretén túl az európai humanizmus alapvető irodalmát is jól ismerő szerzőt sejtet. Az összeurópai perspektívát a területi jelleggel kapcsolatosan pontos megállapításokkal szűkíti közép-európaira, majd kiemelve a legfőbb jellegzetességet és hatásokat tud ráterni a prágai Károly Egyetem jelentette szervező erőre, és ennek részletesebb bemutatására. Azt hiszem, egy cseh historiográfiai hagyományban felnőtt szakembernél természetes, ha nem beszél részletesen arról, hogy a Cseh Királyság mennyit profitált abból, hogy a császári udvarnak is helyet adó főváros valóban nemzetközi központ volt. Kívülről és a fehérhegyi csata (és következményei) keserősége nélkül szemlélve azonban ez szembetűnő. A Spanyol Királyságtól az Orosz Császárságig, vagy akár a perzsa sah udvaráig mindenféle értelmiségi megfordult itt, az európaiak sokszor éveket időztek Prágában. A városnak ennek megfelelő kulturális infrastruktúrája is kialakulhatott, Storchová témájával kapcsolatosan csak a nyomdászaton emelem ki ezek közül. E nélkül a lehetőség nélkül Storchová története sem ilyen eredményességről számolhatna be. (Napjainkig is tanulság – akár a politikusok is tanulhatnak belőle: nem mindegy ki ül a nyakunkba; Közép-Európában a mi nyakunkban a 16. századtól mindig ült valaki, és ez nem is fog már változni.) De ne legyünk igazságtalanok, hiszen nem kérhetjük számon egy tematikus kötet előszavától, amit egyébként megtalálunk az ugyancsak Lucie Storchová szerkesztette kötet – *Companion to Central and Eastern European Humanism, vol. 2.: The Czech Lands*, De Gruyter, 2020 – három előszavában (Petr Voit, Lucie Storchová, Jan Matura, Marta Vaculínová).

Egy kérdés azonban feltehető a szerzőnek az előbbiekkal kapcsolatosan. Storchová kiváló eruditiót mutatva írta meg, miként alakult ki a filippista oktatási koncepció recepciója alapján egy új aranykora a latin nyelvű irodalomnak. Ennek a latin nyelvű humanizmusnak immanens törvényszerűségeire rámutató elméleti irodalomnak (Paul Oskar Kristeller, Wilhelm Kühlmann, Françoise Wacquet, Eckhard Kessler stb.) tanulságait ismerve fejti ki véleményét a cseh, szűkebben a prágai jelenségekről. A kérdés azonban az, hogy ez a jelenség akkor is így lenne bemutatható, ha Prága nem éppen birodalmi főváros? Az immanens törvényszerűségek kialakították volna ezeket a jelenségeket akkor is, ha a város értelmiségi környezete más, vagy alapvetően szegényebb? Számomra az egész történet történelmi, társadalomtörténeti háttere hiányosan látszik – lehet, hogy ezt egyébként illene tudnom, de félek, hogy egy nem cseh vagy morva olvasónak még annyira sem ismert, mint nekem.

A kérdés nem egyszerűen elméleti, és nem is egyszerűen az elméleti magasságokból a földre rántása egy olyan művelődéstörténeti jelenségnek, amelynek akkori résztvevői is többféle indítással érkeztek a történetbe. Értelmiségi karrier építésének a reményével, anyagi haszonszerzés okán (például egy nyomdász, egy kiadó), és természetesen olyan megfontolással is, hogy valóra váltsák Philipp Melanchthon ideáit a görög és latin klasszikusok kapcsán. Akár odáig elmenően – és Storchová ezt a perspektívát is kiválóan érzékeli és mutatja be –, hogy a filippista képzési ideál és szöveg tanulás alapján erkölcsi, és végső soron hitbéli tökéletességig jussanak el, akár tettekbe is válva ezt a hitet.

Komoly tanulsága Storchová könyvének, hogy a prágai gyakorlatban nem kötődik szorosan egymáshoz a filippista és a sturmi hagyomány. Johann Sturm ugyan gyakran fordul elő, de – ahogy a szerző fogalmaz – „diverged from the mainstream in the Bohemian environment and approached the imperial standard”. Ioannes Cocinus kiadói tevékenysége kapcsán mondja ezt, de a kötetben többször leszögezi, a fő trend a Melanchthon értelmezte ciceronianizmus és emellett („in part”) a sturmi. Magam kíváncsi lennék arra, hogy a leuveni humanista kör hatása kimutatható-e a prágai értelmiségi körökön. Az ottani retorika és dialektika tanítása az ún. „pauperes” hallgatói csoportoknak kidolgozott módszertanát követte, nem kevésbé alapozva például az iskolai színjátás szövegeire. Storchová munkájában nem találkozunk sem Adrianus Barlandus, vagy a nála egy generációval fiatalabb Hadrianus Junius nevével, ahogy ez utóbbival kortárs szerzőkkel, akik a drámák és a humanista moralitás-irodalomban nagyot alkottak (Johannes Murellius, Petrus Montanus, Georgius Macropedius stb.), de még Petrus Nanniuséval sem. Ezek a kérdések a véleményem bevezetésében említett komparatív szempontból érdekesek. Hogy csak egyetlen példával érzékeltessem a problémát,

a Magyar Királyságban, az ország nyugati, törököktől el nem foglalt szélén, Németújváron a 16. század második felében egy magas színvonalú protestáns iskola működött. Vezető (és egyáltalán ismert) tanárai Wittenbergben jártak egyetemre, Melanchthon tanítványaitól tanultak. Minden, Storchová témájával kapcsolatos wittenbergi kiadvány ma is megvan Németújváron (Güssing). A strassburgi *Academia Sturmiana* tankönyvei kevésbé, csak esetlegesen. Megvannak viszont az említett leuveni módszer alapkönyvei is, bizonyítva – legalábbis szerintem –, hogy az ottani iskolába kevésbé felkészült, előzetes ismertekkel bíró hallgatók iratkoztak be, „pauperes”, nem értelmiségi családokból. Más tanítási módszertant követelt a jelenlétük, a cél azonban azonos, Sturm jelmondatát idézve: „Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum”. Megjegyzem, hogy a németújvári (falusi) protestáns iskola fénykorában – a fennmaradt iskolai könyvek tanulsága szerint – Homérosz-fordítással is foglalkoztak, görögből latinra való fordítással. Ebben például ugyancsak filippista hatást is láthatunk.

Az a tény, hogy a leuveni módszer fel sem bukkan abban a forrásanyagban, amelyet Storchová elénk tárt, ismét csak arra utal – pontosabban ez egy valódi kérdés –: a Birodalom központjában másfajta-e (magasabb szintű?) a humanizmus gyakorlata, mint a periférián. Magam ebben a véleményben – igazából kérdésfeltevésben – csak azt a gondolatmenetet folytatom, amelyet Storchová a „Central European Humanists as a Discursive Community” alfejezetben kezdett el. Szerinte – magam is helyesnek látom – létezik a kontraszt az itáliai és a közép-európai humanizmus közt, és ez jól mutatkozik az iskolai humanizmus jellegzetességeiben. Storchová ebben a kérdésben Ann Moss tételére támaszkodik – bár a forrásokból is ezt láthatja –, miszerint „Transalpine humanism is generally distinguished by the assimilation of the humanist language model into scholastic logic and Christian moral philosophy”.

A kérdések sorát lehet persze folytatni, ha arra gondolunk, hány cseh tanítványa volt az *Academia Sturmiana*ának (HRUDÝ, František, *Étudiants tchèques aus écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle*, Documents, préparés pour l'édition par Libuse Urbánková-Hrubá, préface par Bedřich Šindelář, Brno, Universita J. E. Purkyně, 1970). Az 'eloquentia', a 'moralitas', és a 'pietas litterata', a humanista gyakorlatban való összekapcsolása mellett a strassburgi műhely komoly történetfilozófiai hangsúlyt is adott a tanulmányokban. (Nem kevésbé Wittenbergben is – ezt Storchová is mindig megemlíti Melanchthon oktatási programja kapcsán.) Melchior Junius neve viszont nem fordul elő a szövegekben és az interpretációban sem. Vélhetően ebben a kérdésben is igaz az – és ezt újra idézem –, hogy „diverged from the mainstream in the Bohemian environment and approached the imperial standard”. Kivételként itt is – nem biztosan – Ioannes Cocinus említendő, aki jogi stúdiumaival kapcsolatosan az erősen történetfilozófiai jogfelfogást megtestesítő Jean Bodinról írt 1581-ben. Vajon csak az iskolai humanizmus szövegeiből hiányzik a Junius-recepció, vagy általában a cseh történeti gondolkozásból is?

Annál is inkább érdekes a kérdés, ha látjuk, Petrus Codicillus Szophoklész-fordításának ajánlásában kifejezetten azt mondja, hogy a tragédia olvasásával az emberek (a társadalom) a társadalmi és a politikai rend és a természeti jog összetartozását láthatják, tanulhatják meg. Nem köti össze a Biblia olvasásának fontosságával – mint Melanchthon Szophoklész-szemináriumán: „Utiliorem post sacrorum bibliorum lectionem esse nullum quam tragoediarum” –, de figyelemreméltó, hogy kimondottan is gyakorlati célt ad filológiai munkájának. Melchior Junius ezt Melanchthonnál közvetlenebbül teszi (nyilván nem Codicillustól várható Junius gondolatainak befogadása, de hogy Junius a későbbiekben, a 16–17. század fordulóján is ennyire 'echo' nélkül marad, valamilyen magyarázatra szorul).

Lucie Storchová kötetének számos tanulsága mellett fontos mondandója az is, hogy az olvasás-és befogadástörténet (recepció) módszertanában fontos figyelni a 16. század olvasási, de főleg szövegkompozíciós gyakorlatára. „Attention was often focused on selected passages determined by the school curriculum, for example”. Ezt elméleti munkákból is tudhatjuk (Anthony Grafton, Mary Thomas Crane stb.), de a szövegeket egy korpuszban is szemlélni tudva a tanulság nyilvánvalóbb. Az

egyek iskolai szövegkiadások tartalmát és ajánlóleveleit egyszerre látva azt is érzékelhetjük, hogy a korabeli szerzők idézeteinek azonosításában sem árt az óvatosság. Egy idézet forrása sokszor nem az ókori mű korabeli legjobb – ma azt mondanánk – kritikai kiadása, hanem bizony többször valamely iskolai 'editio'; ha éppen nem egy 'florilegium', vagy másfajta szöveggyűjtemény.

Egy magyar szakembernek furcsa azt olvasni, hogy a Prágai Egyetem mellett művelt nyomdászati, kiadói tevékenység „non elite” or indeed „middle-of-the-road” jelleggel bírt – mit mondjunk a debreceni, a kolozsvári, vagy sárospataki iskolai kiadásokról? –, de valóban, ha a bazeli, velencei, heidelbergi, párizsi, vagy éppen antwerpeni nagy szövegkiadó vállalkozásokkal vetjük össze, akkor külön kell jellemezni ezeket (és nem a kritikai kiadásokkal hasonlítva). Storchová könyvéből az is világos, hogy azok a humanisták, akik Prágában iskolai kiadásokat hoztak létre, többször részt vettek az innen nézve „elit” európai szövegfilológiai munkákban is, jelentek meg műveik már tanulmányaik alatt is az európai egyetemi központokban. Olvasva azonban életrajzaikat, nem tudok nem gondolni arra, hogy azok a magyar királyságbeli és erdélyi hallgatók, akikkel ők közösen hallgatták a wittenbergi tanárok előadásait, hazajöve – mert csaknem mindenki hazajött – milyen környezetben dolgozhattak tovább. Beythe Imre – az említett németújvári iskola rektora – Homérosz-fordításának esélye sem volt a megjelenésre, még iskolai kiadás formájában sem. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy az Europa Humanistica vállalkozás a Magyar Királyság és Erdély humanistái (Humanistes du Bassin des Carpathes) alsorozatában nem lenne kialakítható egy hasonló tematikus kötet.

Azt hiszem, hogy a közép-európai humanizmus kutatás új generációjának fontos dolga a nemzetközi vállalkozásokban (*Europa Humanistica, Companion to Central and Eastern European Humanism*) való részvétel mellett a komparatív vizsgálatok kiterjesztése. Ehhez persze meg kell ismerni egymás irodalmát. Nem szabad pusztán a nyugat-európai irodalmi gyakorlat alapján kialakított elméleteket követni a vizsgálatokban (azokat ismerni kell), hiszen – ahogy ezt Lucie Storchová mostani munkája is igazolja – számos olyan pont van történelmünkben, amelyet érteni kell helyi nézőpontból, majd magyarázni közös közép-európai, és ezek után közös európai módszerekkel.

MONOK ISTVÁN

Bányai Réka, *A mikházi és szárhegyi ferences kolostorok régi könyvei*, Közreműködtek Gordán Edina, Muckenhaupt Erzsébet, Sebestyén-Spielmann Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2022 (A Kárpát-medence Magyar Könyvtárainak Régi Könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 14). 924 p.

A Kárpát-medence Magyar Könyvtárainak Régi Könyvei című sorozat újabb, immár 14. kötete hagyta el a nyomdát 2022 szeptemberében.

Az erdélyi ferences könyvanyag vizsgálata és feldolgozása meglehetősen eredményeket tudhat maga mögött: a csiksomlyói ferences rendház könyvtára két fontos állományrészének leírását Muckenhaupt Erzsébet közölte (MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csiksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Bp., Kolozsvár, Balassi, Polis, 1999; Uő, *A Csiki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a*, Csikszereda, Csiki Székely Múzeum, 2009), 2002-ben a dévai (SZABÓ Henriette, *A dévai ferences rendház 1850 előtti könyvei*, Bp., OSZK, Osiris, 2022), 2009-ben a dési rendház (GORDÁN Edina, *A Dési Ferences Rendház Könyvtárának régi állománya*, Bp., MTA KIK, 2019) régi könyveinek katalógusa látott napvilágot.

Ezúttal Bányai Réka rendezte sajtó alá két, egykori székelyföldi ferences rendház – a mikházi, illetve a gyergyószárhegyi – régi könyveinek propriumadatait. Előljáróban el kell mondanunk, hogy ma egyik gyűjteményt sem őrzik eredeti helyén. Mindkét könyvtár szétszóródása már a második világháború viszontagságos napjaiban elkezdődött (az értékesebb darabokat a biztonságosabbnak

DOI 10.17167/mksz.2023.1.121-124